

УДК 159.922.8:37.048.4:316.7

Р. В. Мотрук

СИСТЕМА ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ЇЇ САМОСПРИЙНЯТТЯ

У статті представлено результати факторного аналізу емпіричних даних про систему детермінації професійного самовизначення студентської молоді, які представляють співвідношення соціально-диспозиційного, етнокультурного, сенсорно-перцептивного і нарративно-життєтворчого характеру, отриманих в процесі порівняльного психодіагностичного дослідження.

Ключові слова: особистість, детермінація, професійне самовизначення, студентська молодь.

В статье представлены результаты факторного анализа эмпирических данных о системе детерминации профессионального самоопределения студенческой молодежи, которые представляют соотношение социально-диспозиционного, этнокультурного, сенсорно-перцептивного и нарративно-жизнетворческого характера, полученных в процессе сравнительного психодиагностического исследования.

Ключевые слова: личность, детерминация, профессиональное самоопределение, студенческая молодежь.

In the article the results of factor analysis of empiric data are presented about the system of determination of professional self-determination of student young people, which present correlation of socialdispositional, ethnocultural, sensory-perceptual and to narativ-life-creative character, got in the process of comparative psychodiagnostical research.

Keywords: personality, determination, professional self-determination, student young people.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства першочерговим завданням є врегулювання соціокультурних процесів та їх внеску в професійне самовизначення і життєздійснення особистості [1]. У зв'язку з цим важливо мати чітке уявлення про систему детермінації процесу професійного самовизначення на певному віковому етапі особистісного й когнітивного розвитку, емпірично перевірити питому вагу впливу того чи іншого чинника на вибір молоді людиною майбутньої професії та сфери самореалізації.

Аналіз актуальних досліджень. Проблему професійного самовизначення досліджували вітчизняні психологи Л. І. Божович, М. Р. Гінзбург, Є. І. Головаха, А. В. Мудрик, котрі вивчали професійне самовизначення у зв'язку з життєвими перспективами особистості і плануванням майбутнього. Т. М. Афанасьєва, Д. І. Фельдштейн розглядали професійне самовизначення крізь призму соціального самовизначення. К. О. Абульханова-Славська, Є. О. Клімов, М. С. Пряжніков відзначали зв'язок професійного самовизначення із розвитком особистості в онтогенезі [7].

І. В. Дубровіна, І. Ю. Кулагіна, В. Н. Колоцький, О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська як новоутворення юнацького віку виділяють психологічну готовність до життєвого самовизначення, а в його контексті і до вибору майбутньої професії. І. С. Кон характеризує юність як період «відкриття Я», формування Я-концепції у співвідношенні з довкіллям, що визначає перспективу подальшого життя [4]. Низка науковців – Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, О. Ф. Бондаренко, М. В. Єрмолаєва, З. С. Карпенко, Г. К. Радчук, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко, Н. Ф. Шевченко та ін. – розглядають професійне самовизначення у контексті розгортання суб'єктності, що передбачає формування ціннісно-сміислової сфери майбутнього фахівця [2].

На думку М. Р. Гінзбурга, самовизначення, як особистісне, так і професійне, суттєвим чином детерміновано потребами суспільства, але також зумовлено внутрішньою логікою психічного розвитку особи і пов'язано з потребою в самореалізації, яка загострюється в юнацький період. За висновком О. М. Коропецької, центральним моментом професійного самовизначення є усвідомлення людиною своїх особистісних особливостей та можливостей, а також орієнтація в соціально-економічних умовах, в яких здійснюється свідомий вибір професії.

За Н. В. Самоукіною, професійне самовизначення спонукається прагненням до гармонійного розкриття й утвердження свого природного творчого потенціалу через самоаналіз, самопізнання і самооцінку власних здібностей і ціннісних орієнтацій, рефлексію того, наскільки власні індивідуальні особливості відповідають вимогам професії.

Зарубіжні дослідники виокремлювали психодинамічні детермінанти професійного самовизначення: за З. Фройдом, – це підсвідома структура основних потреб, сублімація; за К. Хорні, – вплив соціально-культурних традицій; за А. Адлером, – почуття неповноцінності та прагнення до переваги; за У. Мо-

зером, – це незадоволені дитячі потреби та формування так званих оперотропізмів, кожен з яких може бути основою формування певного типу професійного розвитку.

Е. Гінзберг і Д. С'юпер підкреслюють еволюційно-феноменологічний чинник професійного самовизначення як результату становлення Я-концепції. Соціокультурні детермінанти професійного самовизначення розкривають теорії Е. Роу (роль батьківських настанов) і Е. Берна (вплив життєвого сценарію). Типологічна теорія Дж. Холланда встановлює зв'язок між особистістю та екологією.

Незважаючи на велику кількість теорій, підходів, концепцій, малодослідженими все ж залишаються етнокультурні детермінанти професійного самовизначення особистості.

В етносоціології (дотичних в методологічному розумінні до психології) сьогодні чітко виокремлено два основні теоретичні напрямки дослідження етносу – примордіалізм та конструктивізм. Етнічна ідентичність трактується примордіалістами як така, що відповідає основним потребам людини. У межах цього напрямку виникає еволюційно-історичний підхід до трактування етнічної ідентичності (Е. Д. Сміт, Ю. В. Бромлей). Для конструктивізму вирішальне значення для визначення етнічної ідентичності мають уявлення (міфи, ідеї). Дж. Мадзині, Л. М. Дробижева до детермінантів формування ідентичності відносять релігію, національний характер, етнічну свідомість і самосвідомість, етнічні стереотипи. Автор теорії етногенезу Л. М. Гумільов розглядає етнос як «замкнену систему дискретного типу, корпускулярну систему», структурну складність якої забезпечує стійкість етносу. Остання полягає в ієрархії окремих таксономічних одиниць – консорцій (груп людей, об'єднаних однією історичною долею) і конвенцій (груп людей з подібним побутом і сімейними зв'язками) [5].

З цього огляду випливає, що етнокультурним чинникам професійного самовизначення в контексті вікової та педагогічної психології нині приділяється недостатньо уваги, тоді як наявна освітня ситуація в Україні, неоднозначність і непослідовність гуманітарної політики держави вимагають її гнучкої корекції з огляду на провідні тенденції Доби Постмодерну: глобалізацію, плюралізм думок, мультикультуральність, соціальну мобільність тощо. Значний крок у цьому напрямі зробив кримський дослідник Є. В. Чорний, який обґрунтував та емпірично перевірів концепцію полікультурної освіти [6]. В центрі уваги низки острозьких психологів (І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич) перебувають питання спадкоємності етнокультурних диспозицій та освітньої політики на історичних українських теренах в їх поєднанні з сучасними детермінантами професійного вибору і професійної самореалізації [3]. Проте актуальність означеної проблеми цим не вичерпується, що зумовлює необхідність подальшого дослідження етнокультурних чинників професійного самовизначення особистості, зокрема у самосприйнятті студентської молоді.

Мета дослідження полягає в диференціюванні та уточненні інтенсивності і специфіки впливу етнокультурних чинників професійно-особистісного становлення на вибір напряму вищої професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Онтогенетична структурно-функціональна модель детермінації професійного самовизначення представляє останнє результатом зустрічного взаємовпливу соціального (в тому числі й етнокультурного) та особистісного самовизначення (в тому числі й нарративного конструювання, життєтворчості), який вибірково поєднує в собі професійно-релевантні особливості обох джерел детермінації (соціальної, а також етнічної ідентичності, особистісної, а також і нарративної ідентичності).

Загальна вибірка респондентів – учасників емпіричного дослідження становила 180 студентів I-II курсів, з них 50 осіб належали до фізико-математичного, 50 осіб – художнього, 30 осіб – музичного та 50 осіб – теологічного напряму професійної підготовки. Вибір такого дизайну експериментальних груп був не випадковим. Ми намагалися збалансувати традиційні для прикарпатського регіону професії, пов'язані з народними ремеслами, побутованням народної пісні та інших фольклорних жанрів, міцними позиціями церкви з переважно греко-католицьким віросповіданням, з інноваційними професіями, що стосуються Інтернет-технологій, сучасного образотворчого мистецтва тощо.

Як засоби порівняльного емпіричного дослідження виступали психодіагностичні опитувальники: типів особистості Дж. Холланда та «Диференційно-діагностичний опитувальник» Е. А. Клімова; методики «Психологічний портрет» (за А. Маслоу), «Етнічна картина світу» (обидві – Є. В. Чорний), БІАС-тест визначення репрезентативних систем (Р. Б. Льюїс, Ф. Пуцелік).

Факторний аналіз емпіричних даних дав змогу визначити насиченість системи детермінації професійного самовизначення студентів етнокультурними чинниками за напрямами вищої освіти та в сукупній вибірці.

У результаті факторного аналізу сукупності емпіричних даних, отриманих за психодіагностичними методиками у групі майбутніх художників (табл. 1), було виділено чотири фактори загальною інформативністю 43%. З них тільки фактор F1 містить релевантні показники залежної змінної, за якими інтерес до людини, її внутрішнього світу (0,675) і прагнення створювати художні образи (0,654) не поєднуються з інтересом до техніки (-0,776) і засобів знакової комунікації (-0,760).

Таблиця 1

Результати факторного аналізу професійного самовизначення майбутніх художників

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 14%)	Соціальний (0,403), конвенціональний (-0,516); артистичний тип (0,443); людина-природа (0,459); людина-техніка (-0,776); людина-людина (0,675); людина-знакова система (-0,760); людина-художній образ (0,654).
F2 (h = 11%)	Реалістичний тип (0,468); інтелектуальний тип (0,714); соціальний тип (-0,743); візуальний (-0,566); психологічний портрет (0,520).
F3 (h = 9%)	Артистичний (0,575); мораторій (0,485); кінестетичний (0,630); дигітальний (-0,840).
F4 (h = 9%)	Виражена особистісна ідентичність (0,747); соціальна дистанція (0,696); стереотипи (0,508); психологічний портрет (0,582).

Другий фактор (F2) констатує інтелектуальність (0,714) і соціальну незаангажованість, споглядальність майбутніх художників (-0,743). F3 з навантаженням по дигітальному типу (-0,840) підтверджує тенденцію, репрезентовану змістом F1, а F4 зі значним факторним навантаженням за показником переваги особистісної ідентичності (0,747) і значної соціальної дистанції (0,696) ще більше увиразнює творчу персоналістичну орієнтацію майбутніх художників.

Таблиця 2

Результати факторного аналізу професійного самовизначення майбутніх музикантів

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 13%)	Реалістичний (-0,645); соціальний (0,597); конвенціональний (-0,505); артистичний (0,670); людина-природа (0,479); людина-техніка (-0,624); людина-людина (0,664); людина-знакова система (-0,431).
F2 (h = 11%)	Інтелектуальний (0,639); діловий тип (-0,445); аудіальний (-0,765); візуальний (-0,417); дигітальний (0,708); психологічний портрет (0,518).
F3 (h = 11%)	Діловий (-0,631); людина-техніка (-0,422); людина-знакова система (0,403); людина-художній образ (0,432); дифузна ідентичність (-0,432); мораторій (0,717); кін естетичний (-0,645).
F4 (h = 10%)	Людина-природа (-0,571); людина-художній образ (0,567); виражена особистісна ідентичність (0,704); соціальна дистанція (0,693); психологічний портрет (0,504).
F5 (h = 9%)	Дифузна ідентичність (-0,445); досягнена ідентичність (0,866); стереотипи (-0,406); візуальний (-0,499).

За результатами факторного аналізу показників професійного самовизначення у групі майбутніх музикантів (табл. 2) було виділено п'ять факторів загальною інформативністю 54%. Із них F1 чітко вказує на артистичний хист (0,670) та інтерес до людей (0,664). При цьому антагонізмз технопрактичними установками й неприйняття знакової комунікації у майбутніх музикантів виражені слабше, ніж у майбутніх художників. Другий фактор (F2) зосереджує нашу увагу на потужності дигітальної (0,708) і дотичної до неї інтелектуальної орієнтації (0,639), які за онтогенетичними передумовами протилежні здатності до аудіальної диференціації (-0,765) та кін естетичної чутливості (-0,645) у F3. Фактори F4 і F5 містять значущі показники чинника етнокультурної ідентичності. Щонайперше у F4 акцентовано значення вираженої особистісної ідентичності (0,704) і соціальної дистанції (0,693), а в F5 – досягненої ідентичності (0,866).

Таблиця 3

Результати факторного аналізу чинників самовизначення майбутніх священиків

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 13%)	Соціальний (-0,692); людина-людина (-0,707); людина-знакова система (0,857).
F2 (h = 11%)	Інтелектуальний (0,799); виражена особистісна ідентичність (0,662).

F3 (h = 10%)	Реалістичний (0,459); людина-природа (-0,835); людина-художній образ (0,723).
F4 (h = 8%)	Аудіальний (-0,833); дигітальний (0,742).
F5 (h = 8%)	Діловий тип (-0,663); людина-техніка (-0,853).
F6 (h = 7%)	Наперед визначена ідентичність (0,617); мораторій (0, 511); соціальна дистанція (-0,806).
F7 (h = 6%)	Дифузна ідентичність (0,596); кінестетичний (0,578); візуальний (0,710); дигітальний (-0,417).
F8 (h = 5%)	Конвенціональний (-0,466); досягнена ідентичність (-0,737); стереотипи (-0,521); психологічний портрет (0,623).
F9 (h = 4%)	Артистичний (0,903).

У групі майбутніх священиків (табл. 3) експліковано 9 факторів загальною інформативністю 72%. Виокремлені фактори здобуто методом головних компонент, а не процедури «кам'яного зсуву», який дає змогу зменшити число факторів і більш виразно представити встановлені тенденції.

Зазначимо, що в усіх інших випадках, крім цього, було використано метод «кам'яного зсуву». Попри це можна зауважити полімотивованість професійного вибору майбутніх священиків, їхню схильність до артистичної само презентації (0,903 в F9), близькість до людей (показник соціальної дистанції в F6 = -0,806).

Якщо у студентів-музикантів в окремий кластер виокремилися фактори, пов'язані з професійними здібностями, то у студентів-теологів окремо стоять фактори, що вказують на вплив на процес професійного самовизначення етнічної картини світу.

На мотивацію духовного зростання можуть вказувати контрастні показники досягнутої ідентичності (-0,737) і самооцінки процесу самоактуалізації (0,623) у F8.

Таблиця 4
Результати факторного аналізу чинників самовизначення майбутніх математиків

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 14%)	Інтелектуальний (-0,649); соціальний (0,739); людина-техніка (-0,725); людина-людина (0,701); людина-знакова система (-0,601); людина-художній образ (0,662).
F2 (h = 10%)	Конвенціональний (0,551); людина-природа (-0,669); соціальна дистанція (0,486); кінестетичний (0,640); аудіальний (-0,592).
F3 (h = 10%)	Реалістичний (0,464); наперед визначена ідентичність (0,667); візуальний (0,697); дигітальний (-0,824).
F4 (h = 9%)	Діловий (-0,586); людина-знакова система (0,401); досягнена ідентичність (0,645); виражена особистісна ідентичність (0,478); соціальна дистанція (0,534).

У групі майбутніх математиків (табл. 4) було виділено чотири фактори загальною інформативністю 43%. У першому факторі (F1) спостерігаємо протиставлення знаково-технічної орієнтації професійної самосвідомості художньо-гуманітарній та екологічній у F2. У F3 дигітальна (-0,824) і схильність контрастує з візуальною (0,697) і наперед визначеною ідентичністю (0,667), що може вказувати на затребуваність професійної діяльності абстрактно-логічного мислення, а не залежності від стимулів «поля» – безпосередньо стриманого чи «культурно успадкованого». Підтвердженням справедливості даної інтерпретації може слугувати високий показник досягнутої ідентичності (0,645) у структурі чинників професійного самовизначення майбутніх математиків.

Таблиця 5
Результати факторного аналізу професійного самовизначення у загальній вибірці

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 12%)	Конвенціональний (-0, 594); артистичний (0,681); людина-техніка (-0,563); людина-знакова система (-0,613); людина-художній образ (0,728).

F2 (h = 10%)	Інтелектуальний (0,444); соціальний (-0,537); людина-природа (-0,470); людина-людина (-0,499); виражена особистісна ідентичність (0,451); соціальна дистанція (0,538); психологічний портрет (0,533).
F3 (h = 9%)	Візуальний (0,636); дигітальний (-0,687).

У загальній вибірці (табл. 5) встановлено три фактори інформативністю лише 31%. При цьому профільними для першого фактора є професійна орієнтація «людина художній образ» (0,728) в поєднанні з артистичною диспозицією (0,681). F3 фіксує антагонізм візуального сприйняття і обробки інформації за дигітальним типом (протилежність безпосереднього й опосередкованого, чуттєвого і абстрактного відображення дійсності) – відповідно 0,636 і – 0,687. F2 містить змішані змінні, в тому числі й етнокультурні, але вони не сягають високих значень.

Висновки. На загал структура факторів професійного самовизначення в сукупній вибірці студентів указує на сильнішу залученість представників художніх професій в процесі етнічної самоідентифікації. Окремо ця тенденція виражена в тих, хто обрав дорогу служіння Богові.

Суворий відбір факторних навантажень на рівні, не меншому 0,7, показує, що у майбутніх художників етнокультурний чинник соціальної дистанції поєднується з їх творчою персоналістичною орієнтацією й інтересом до гуманітарних проблем. Факторний профіль майбутніх музикантів містить доволі потужний блок етнокультурних чинників професійного самовизначення, які стосуються зрілих стадій етнокультурної самоідентифікації, що поєднуються із професійно релевантними якостями. У факторній структурі майбутніх священників виявлено факт полімотивованості професійного вибору при значущості чинника етнічної ідентичності загалом. Факторна структура чинників професійного самовизначення майбутніх математиків вказує на затребуваність опосередкованого, абстрактно-логічного мислення і слабкий інтерес до питань етнічної самоідентифікації. Факторна структура сукупної вибірки фіксує достовірне протиставлення безпосередньо-чуттєвого й опосередковано-логічного відображення дійсності, яке радикальним чином впливає на вибір напряму професійної підготовки, причому набагато сильніше, ніж етнокультурні чинники. Відтак можемо констатувати, що природні задатки і схильності є сильнішим предиктором професійного вибору в сучасних умовах, ніж етнічні сценарії трудової діяльності і зайнятості в структурі суспільного поділу праці.

Література:

1. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. / [В. В. Грещук, В. І. Кононенко, З. С. Карпенко, М. П. Лесюк, М. І. Паньків, М. Д. Романюк, С. І. Хороб та інші]; під ред. В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – 315 с.
2. Карпенко З. С. Аксиопсихологические критерии эго-идентичности / З. С. Карпенко // Профессиональная психотерапевтическая газета. – 2012. – № 10 (119). – С.72-73).
3. Матласевич О. В. Психологічні ідеї гуманізму в світлі концепцій острозьких просвітників XVI-XVII століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Матласевич. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
4. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Ин-т практической психологии; Воронеж : НПО «МДЭК», 1996. – 256 с.
5. Стефаненко Т. Г. Социальная психология в культурно-исторической перспективе // Социальная психология в современном мире / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2002. – С. 27-42.
6. Чёрный Е. В. Психология моделирования поликультурного образования: монография / Е. В. Чёрный. – Симферополь : СОНАТА, 2010. – 540 с.
7. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: Учебное пособие. / Л. Б. Шнейдер. – М. : Изд.-во Моск. психолого-социального института; Воронеж : Изд.-во НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.